

VERANCSICS ANTAL KORÁNAK HUMANISTA HÁLÓZATÁBAN VÁZLAT EGY KAPCSOLATI HÁLÓ MODELLEZÉSÉHEZ

GÁL-MLAKÁR ZSÓFIA

A magyar értelmiségi elit talán soha nem állt olyan közel egy nemzetközi eszmei irányzathoz és kapcsolódott olyan szorosan Európához, színvonalát és személyi kapcsolatait tekintve, mint az antikvitás iránt felélénkülő érdeklődés széleskörű elterjedésének idején, mely a reneszánsz meghatározó eszmei irányzataként jelentkezett egész Európában. Az értelmiség útkeresése, életmodellje, informális és formális körei, kapcsolatai minden kornak meghatározó jelenségei az általuk nyújtott sajátos mentális modellen, tudomány- és társadalomszervező szerepükön és a világról alkotott változó elképzeléseiken, valamint azok megjelenítésén keresztül. Emellett pedig minden kor sajátos társadalmi viszonyai ismerhetők meg a fent említett réteg vizsgálatával, különösen, ami annak mobilitását, karrierstratégiáit és átalakulását, mozgását illeti.

Az utóbbi időkben különösen is megszorodó tanulmányok, komplex kutatások jelzik: többé nem csupán arra vagyunk kíváncsiak, hogy hogyan és mit alkottak ezek az intellektüelek a tudomány, a teológia, a politika különböző területein, de nagyon is fontossá vált a mindennapi életük, döntéseik, választásaik háttere, családi és szellemi gyökereik, egyéni, hitbéli preferenciáik és személyes útkeresésük. A mikrotörténeti és történeti antropológiai kutatások megindulása a társadalomnak e rétegét egy időre látszólag háttérbe szorította, és a kis ember figurájába, a kis közösségek formációjába a szellemi elitet nem értette bele, de ez csakhamar megváltozott. A kibővített vizsgálati minta őket is számba vette és itthon is jelentős eredményeket produkált, majd a történetelméleti kérdések tárgyalásának új virágkora különösen is érintette az értelmiség, a humanista elit vizsgálatát, hiszen az mindig is egybeforrta a történetírás, a történetről vallott elképzelések interpretálásával. A szellemileg felfokozott kora újkori tudós közélet, az értelmiség reakciói, választásai, részvétele a közéletben, szerepe az állami irányítás és kulturális áramkörök működtetésében számos munka tárgya külföldön¹ és legújabbban itthon² is.

Noha a hazai kutatás e korszak irodalmi termékei, oktatási rendszere, nemzetközi diplomáciai és személyi kapcsolatai terén az elmúlt évtizedekben rengeteg

¹ Ezek közül néhány a teljesség igénye nélkül: COURTENAY 1999.; D'AMICO 1983.; LE GOFF 1963.; NIEBUHR 1983.; ADAMSKA – MOSTERT 2004.; FUREY 2006.

² Itt említhető SEBŐK, 2005., illetve újabban az értelmiségi útkereséséről, egyes humanisták karrierstratégiájáról, a respublica litteraria hazai tagjainak a Habsburg udvarral való szoros kapcsolatairól Almási Gábor tanulmányai: ALMÁSI 2007, 584–615., Uő.: 2005, 5–37.; Uő.: 2006, 1405–1440. illetve Uő.: 2005, 889–1168.

új adatra és összefüggésre világított rá, mégis az európai vérkeringésbe illeszkedő magyarországi humanisták kapcsolatrendszere, személyes útkeresése, önálló életstratégiái csak az utóbbi időben kerültek a kutatás fókuszába. Az eddig számba vett humanista személyiségek és elért eredményeik, életrajzaik ma már friss kérdések, új szempontok keresztüztüzébe kerülnek és segítenek megérteni, hogyan is működött egymás között kialakított információs, reprezentatív, tudományos, diplomáciai, baráti hálózatuk. Ezen új szempontok szerint kívánom a következőkben számba venni Verancsics Antal³ szerteágazó kapcsolatai egy részét, melyek korának hazai és más nemzetközi humanistáihoz fűzték rávilágítva személyiségére, egyéni útkeresésére és a *respublica litteraria*ban betöltött szerepére. Forrásként kiadott és kiadatlan leveleket használok, melyeket Verancsics írt vagy hozzá írtak, azonban ezek teljes körű elemzésétől és az azokban szereplő személyek számbavételétől itt terjedelmi okokból eltekintek, csupán azokat az adatokat igyekszem felhasználni, amelyek segítenek modellezni e kapcsolati háló összetételét, működését.

Rokoni kötelékek és humanista hagyományok

A dolgozatban vizsgált személyek körének áttekintésében nem kívánok rangsort felállítani, tehát választásom, mely szerint először a vele rokoni, baráti kapcsolatban állók körét vizsgálom, majd a lazább, alkalmi jellegű vagy kevésbé adatolható kapcsolatokat, nem jelent semmiféle preferenciát.

Verancsics életének egy viszonylag rövid, de meghatározó szakaszában, ifjúságának idején és később Szapolyai János, majd annak özvegye, Izabella mellett töltött erdélyi években meghatározó szerepet játszott nagybátyja, Statileo János. Statileo a korszakban bevett gyakorlatként működő rokonok, unokaöccsök patronálásában megnyilvánuló gyakorlatot⁴ követve vette magához a szintén dalmát származású rokon unokaöccsét, Verancsics Antalt és egyik testvérét, Mihályt. A testvérek egy rövid ideig Trauban (ma Trogir, Horvátország) tanultak, tanítójuk pedig a klasszikus műveltségű Elio Tolimero⁵ volt. Statileo szintén rokona, Beriszló Péter révén nyerte el a felsőörsi prépostságot, később jelentős diplomáciai feladatokkal halmozta el János király, majd 1528 és 1542 között az erdélyi püspökséget irányította.⁶ Humanista műveltsége, nagyszerű politikusi képességei a János király által rábízott, Franciaországban zajló tárgyalások lebonyolítása során is megmutatkoztak. Szapolyai reprezentációjának pedig egy máig maradandó emlékét állította a gyulafehérvári székesegyházban, amikor Hunyadi János síremlékének dombormű-

³ Verancsics Antallal születésének 500. évfordulója alkalmából 2004. november 26-án, Miskolcon külön konferencia foglalkozott. Szülővárosában, Šibenikben pedig kiállítással egybekötött tanácskozás emlékezett meg róla: PAVIČIĆ 2004.

⁴ MÁLYUSZ 2007, 170.

⁵ REINSBERG–DURINGSFELD 1856, 203.

⁶ SÖRÖS 1916, 3–56.

ves oldallapjait elkészítette, halála után pedig püspöki palotája az erdélyi fejedelmi udvar otthona lett.⁷ A szigorú nagybácsi később Verancsics karrierjének első állomásait egyengetve juttatta őt előbb a somogyi főesperesség javadalmához, és finanszírozta padovai tanulmányait, majd óbudai préposti és királyi titkári, tanácsosi pozíciókba segítette.⁸ Sűrű levelezésük mutatja kapcsolatuk bensőséges jellegét, ugyanakkor tájékoztat az országos politika kérdéseiről, Statileo diplomáciai útjairól, a nemzetközi viszonyokról, de éppúgy családi ügyekről is. E levelezés azonban csonka, hiszen csak Verancsics Statileohoz írott levelei ismeretesek, de az események, s kapcsolatuk alakulása ezek által is jól követhető. Éppen nagybátyjával való összeütközései mutatják a legjobban, mennyire nehéz egzisztenciális helyzetbe és lelki válságba került a fiatal prépost és királyi követ, amikor a diplomáciai feladatok, viharos politikai viszonyok között egyensúlyozva előbb úton lévő nagybátyja erdélyi javait, majd saját pozícióit kellett védelmeznie a Maylád-féle összeskűvés idején.⁹ Nagybátyja mélyen neheztelt rá a budai Orsolyával folytatott viszonya miatt, és csak hosszú engesztelő levelek¹⁰ áradata békítette meg a következetes és szigorú Statileoót. Itt pedig már jelentkezett Verancsics életének később is gyakran, hol versben¹¹, hol levelek elejtett mondataiban feltörő dilemmája az egyházi pályát választott, de mégis az udvari–politikai életben, illetve a tudomány és a studia humanitatis kapcsolathálózában otthonosabban mozgó értelmiségi egzisztenciális és identitásbeli konfliktusa.

A Velencével jó kapcsolatokat tartó dalmát város, Sebenico (ma Šibenik, Horvátország) művelődés terén őrzött humanista hagyományait Verancsics családja is aktívan ápolta, mint eddig is kitűnt. Antal életének szintén meghatározó, a háttérben tevékenykedő, többnyire családjával Sebenicóban élő rokona, Mihály öccse ugyancsak e szellemben nevelkedett. Mihállyal megannyi levélváltásuk árulkodik a bensőséges családi kapcsolatokról,¹² a bizalomról és a közös érdeklődésről, neveltetésükből fakadóan az irodalom, a tudományok iránti szeretetről is. Ennek

⁷ KOVÁCS 1992, 29.

⁸ SÖRÖS 1898, 3–5.

⁹ SZABOLCSI 1970, 305.

¹⁰ VERANCSICS 1857–75, 100., 104.

¹¹ *Ad se* címmel íródott négy sorosa elején tisztán adja vissza e konfliktust, amikor azt mondja: „Hic ubi sum, non sum, nec qui loquor ipsemet hic sum,/ Atque ibi ubi esse velim, non licet esse mihi.” VERANCSICS 1857–75, XII. 20.

¹² 1550. március 12-én öccsének írt levelében a mély aggodás és nagy szeretet hangjai jól érződnek, amikor így fogalmaz: „Quod. Licet perpetuo feceris, nihili certo citius aut revocabis fortunam meam, aut me efficies rerum tuarum magis sollicitum atque studiosum; quippe qui (ita me clementissimus et pientissimus Deus e libro viventium non excludat) neque studiosior neque amantior esse possum, quam sum.” VERANCSICS 1857–75, VII. 47.

megnyilvánulása a két testvér és Johannes Oppolitanus által közösen 1550-ben, Bécsben Duo panegyrici címmel megjelentetett kötet.¹³ De erről tanúskodik az Arconatus Hyeronimus és Mihály által jegyzett Poematum recentiorum volumen, Error devius Virginis Ruthene kötete, amely szintén Bécsben jelent meg,¹⁴ továbbá Verancsics Mihály nászdala, amelyet Izabella és János király lakodalmára írt Krakkóban, 1539-ben látott napvilágot.¹⁵

Rokonai közül unokaöccse, Verancsics Faustus, a Padovát Verancsics jóvoltából megjárta, tudós feltaláló jutott talán a legtöbbre, és teljesítette leginkább nagybátyja elképzeléseit. Padovai tanulmányai után, (1568 és 1572)¹⁶ a veszprémi várkapitányi címet viselte 1579 és 1581 között. 1582-ben II. Rudolf titkára lett.¹⁷ A műszaki tudományokkal valószínűleg még Veszprémben kezdett el foglalkozni, de nagyszabású terveiből született munkája, a Machinae novae, csak halála után, 1616-ban jelent meg.¹⁸ 1594-től csak tudományos tevékenységének élt, melynek eredménye sok egyedülálló technikai fejlesztés volt, melyeket ő ábrázolt és tervezett meg először már említett munkájában (többek között ő gondolta el először a vashíd, a mai értelemben vett lánchíd építését, a kocsitest fémrugókon való ágyazását és a kézzel hajtott hengermalmot is). 1595-ben pedig megjelentette ötnyelvű szótárát Velencében, Dictionarium quinque nobilissimarum Europaeae linguarum; Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Hungaricae címmel.¹⁹ Miután felesége meghalt, 1598-ban csanádi püspökké nevezték ki,²⁰ s valószínűleg nagybátyja is mindig ezt a hivatást szánta neki. 1605-ben azonban Itáliába költözött és ott élt haláláig, előbb Rómában egy főpaptársa, a humanista Vives házában, majd a halála előtti utolsó évben Velencébe költözött. Szeretett volna belépni előbb az oratoriánus, majd a barnabita rendbe, de soha nem lehetett szerzetes, mert mind a Szentszék, mind a rend elöljárója úgy találta jobbnak, ha Magyarhonban képviseli az egyház ügyeit.²¹ Így hát a haláláig meghagyták a csanádi püspöki méltóságban, bár II. Mátyás e címet másnak adományozta. Élete végén számos levél tanúskodik arról, hogy környezete megbecsülte és tisztelte a tudós diplomata-feltalálót. Töb-

¹³ Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára, Antikva katalógus, Ant. 10263 (RMK III. 388a.), Régi Magyarországi Nyomtatványok és Olvasmányok adatbank 1500–1700, Arcanum. (A továbbiakban OSzK, RNyT, AK.)

¹⁴ OSzK, RNyT, AK, RK 60 (RMK III. 812.a.)

¹⁵ VERESS 1901. 55. Vö. SZABÓ – HELLEBRANT 1896, 100.

¹⁶ VERESS 1915, 74–75.

¹⁷ BIRNBAUM 1986, 295.; GÉCZI 1994, 76.

¹⁸ GÉCZI 1994, 76.

¹⁹ BORSA – HERVAY – HOLL – KÄFER – KELECSÉNYI 1971. no. 767.

²⁰ EUBEL – VAN GULIK 1923, 161.

²¹ JUHÁSZ 1935, 149.

bek között igen jó kapcsolatokat ápolt a nála mintegy húsz évvel fiatalabb Pázmány Péterrel, akinek esztergomi érseki kinevezését is támogatta.²²

Faustus nevelésében Verancsicsnak meghatározó szerepe volt, nem csupán az ahhoz szükséges összegek előteremtésében, bár az nem kis anyagi áldozatot követelt tőle.²³ Unokaöccse padovai tartózkodásának költségeit a gondtalan ifjú kevésbé átgondolt költségei is tovább növelték, amiért gyakran intette, sőt megvonta tőle anyagi támogatását.²⁴ Talán ezért is, engesztelésül adta ki Faustus nagybátyjának Rudolf koronázásakor mondott beszédét Velencében.²⁵ Verancsics leveleivel soha nem mulasztotta el folyamatosan buzdítani és jó tanácsokkal ellátni az ifjú növendéket, és később is figyelemmel kísérte pályáját, családi életét.²⁶ Később pedig éppen a nagybátyja által megalapozott kapcsolatok révén kerülhetett a csanádi püspöki székbe az unokaöcs, noha eleinte úgy tűnt, nem az idős érsek által neki szánt irányba indul pályája.

Verancsics Antal és a gyulafehérvári udvar

Baráti, tanítványi körének tagjait sorra véve először a vele jó kapcsolatokat ápoló gyulafehérvári udvarban megismert barátai, majd a későbbiekben a császári udvar humanistái kerülnek sorra. Szapolyai János halála után emelkedő diplomáciai karrierjét egy időre Verancsics az özvegy Izabella udvarában szakította meg.²⁷ Itt

²² JUHÁSZ 1935, 151.

²³ Ennek okán Faustus atyjának, Mihálynak is ír, kérve térítse jobb belátásra fiát. VERANCSICS 1857–75, IX, 302.

²⁴ Lásd: VERANCSICS 1857–75, X, 22–23.

²⁵ Ant. Verancii Archiepiscopi Strigoniensis. Oratio, Qua nomine omnium ordinum, ac Statuum Regni Hungarici Rudolphum Archiducum Austriae venientem Poss. Ad ineundam coronationem excoepit. Anno Domini MDLXXII. Die vero Sept. XXI. Venetiis. Apud Franciscum Rampaoetum MDLXXII. In 4-to fol. Nonnum. 4. SZABÓ – HELLEBRANDT 1896, 183.

²⁶ Ennek szép példája a Faustushoz 1571. július 10-én írt levele, melyet Érsekújvárról keltezett. VERANCSICS 1857–75, X, 245.

²⁷ Egyes értékelések szerint a világ nagy udvaraiban megforduló Verancsics számára a szegényes gyulafehérvári környezet nem nyújtott megfelelő alternatívát és a Fráter Györggyel való ambivalens kapcsolata végül a császár oldalára vezette a tehetséges fiatal diplomatát. BIRNBAUM 1986, 221. Magam azonban azt gondolom, hogy a valóság egészen más volt. Verancsics több levele és versei (lásd: VERANCSICS 1857–75, IX, 245. vagy VERANCSICS 1857–75, XII, 12.) is azt bizonyítják, jobban szeretett a magyar király szolgálatában állni, mint Ferdinándéban vagy Miksáéban, azonban komoly személyes konfliktusok – melyek nem feltétlenül Fráter Györgyhez kapcsolódnak – kényszeríthették a gyulafehérvári udvarból való távozásra. Erdélyhez való különös vonzódásának bizonyítéka Erdély gazdagságát leíró munkája és az is, hogy elsőként valószínűleg ő fogalmazta meg Erdély–Tündérváros topozsánának ősképét az alkinooszi vidék, az

számos, életre szóló kapcsolata alakult, amelyeknek tudománytörténeti jelentősége sem csekély. Többek között itt ismerte meg Kolozsvár reformáció előtti utolsó katolikus plébánosát, Wolphard vagy Enyedi Adorjánt (humanista nevén Adrianus Wolphardust) is.²⁸ Adorján a bécsi egyetem hallgatója volt öccsével együtt, 1509–12 között bölcséletet és teológiát tanult.²⁹ Gyulafehérvárra visszatérve 1516–17-ben már gyulafehérvári kanonokként és törpényi plébánosként említik a források. Ezek a javadalmak jelentették anyagi fedezetét további, Bolognában 1521–23-ban folytatott jogi tanulmányainak, melynek végén doktorátust szerzett.³⁰ Magas jogi képzettsége a továbbiakban a kolozsi, krasznai, majd dobokai főesperesi és püspöki helynöki méltóságokba segítette. Élete végén, kolozsvári plébánossága alatt őt is megérintette a reformáció, bár haláláig megmaradt a római egyház hívének. Az egykori jezsuita kollégium könyvtárába került, és fennmaradt kötetei azt tanúsítják, hogy a korabeli Erdély egyik legjelentősebb könyvbarátainak egyike volt.³¹ Reneszánsz művészethez való viszonyát jól példázza a Kolozsvár főterén ma is álló (Főtér 32. sz.) Wolphard–Kakas-féle ház, melynek eredeti gótikus földszintes épületét Adorján doktor alakította először át 1534 és 1541 között, és díszítette reneszánsz tagozatokkal.³² Wolphard Adorján toleráns szelleme alapvetően meghatározta az Erdélyben akkor zajló protestánsok elleni hitvitákat, és a korabeli erdélyi humanista körök szellemi életére is jellemző volt. Verancsics maga is hasonló alapállással rendelkezett³³ e tekintetben, ami kettejük kapcsolatának is alapját jelentette. A Várday Ferenc köréből kikerült Wolphardot az irodalomtörténetírás leginkább a Janus-kötetek kiadójaként tartja számon, de maga is írt verseket, a filológia, könyvészet iránti érdeklődése pedig további közös kapcsolódási pontokat jelentett a kolozsvári plébános és a fiatal diplomata között. Wolphardus 1544-es halálakor Verancsics saját költeménnyel búcsúzott a pestisben elhunyt barátjától.³⁴

Gyulafehérvár szellemi életének más meghatározó alakjaival, Kálmáncsehi Sánta Mártonnal, az iskolaigazgató kanonokkal, Batthyány Orbánnal és Csáki Mihállyal, az egykori püspöki helynökkel és kancellárral is kapcsolatba került

„Alcinosum” formájában De Transilvania c. versében. Lásd: TÓTH 2001, 10. VERANCSICS 1857–75, XII. 3. Ennek részletes tárgyalásától azonban itt terjedelmi okokból eltekintek.

²⁸ Enyedi Adorján atyja még esztergomi egyházmegyei közjegyző volt. A Szepeességből költözhetett a gyulafehérvári káptalani birtokhoz tartozó Nagyenyedre. Fiai közül az említett Adorján és Hilarius választottak egyházi pályát. KOVÁCS 2007, 202.

²⁹ TÓTH 2001, 7.

³⁰ KOVÁCS 2007, 202.

³¹ KOVÁCS 2007, 204.

³² Az akkor divatos, reneszánsz lófőpajzsba foglalt címere a homlokzat két nagy ablakát díszítette. KOVÁCS 2003, 113–114.

³³ GÁL–MLAKÁR 2007, 324.

³⁴ Epitaphium Adriano Volfardo. Lásd: VERANCSICS 1857–75, XII, 20.

Verancsics. Kálmáncsehi 1523-tól a krakkói egyetem hallgatója volt,³⁵ 1538-tól pedig már gyulafehérvári kanonokként és iskolaigazgatóként szerepelt a forrásokban.³⁶ Ebben az évben a fent említett Enyedi Adorjánnal, kanonoktársával vett részt a segesvári hitvitán. Ezt követően hamar a reformáció oldalára állt, és tevékenysége először Mezőtúrra, Sátoraljaújhelyre, majd Debrecenbe, Munkácsra vezette, végül azonban a megalakuló tiszántúli református egyházkerület püspöke lett.³⁷ Gyulafehérvári kanonokoskodásuk idején, főként az akkori viharos erdélyi politikai helyzet alakította szövetségek, baráti szálak jegyében kialakult kapcsolatokra a későbbiekben nem találni adatot.³⁸

Batthyány Orbán a protestantizmus pártjára állt főúr csakúgy, mint Verancsics, Padovában folytatta tanulmányait.³⁹ 1526-ra azonban visszatért egy előkelő állás reményében, noha az események ártírták terveit, kalandokban bővelkedő élete ugyanis többször a különféle harcokból és konfliktusokból a fogságba vezetett. Az egyik első protestáns énekszerzőként⁴⁰ került az irodalomtörténet lapjaira, de diplomata–politikus pályája során előbb a Szapolyai–párt híve, majd Ferdinánd, végül ismét Szapolyai János, annak halála után pedig az özvegy Izabella mellett látott el feladatokat.⁴¹ Az időnként nyers és durva megnyilvánulásai ellenére művelt és bátor Batthyány halálát egyesek Fráter Györggyel való kölcsönösen ellenséges viszonyából vezetve le mérgezésre gyanakodtak, de ez valószínűleg nem fedte az igazságot. A főúr mindkét király pártján megfordult, s ellentmondásos tevékenységét, a körülötte kialakult indulatokat jelzi, hogy 1547-ben, Gyulafehérváron történt halála után Fráter György holttestét kiásatta és megbecsteleníttette.⁴² Verancsics és Batthyány barátsága, bár mindketten Padovában tanultak, de eltérő időben, valószínűleg csak Szapolyai környezetében köttetett. Műveltségük és a János király mellett töltött szolgálatuk, az állami ügyekben vitt szerepük kötötte őket össze.⁴³ Kölcsönös tiszteletük és barátságuk Batthyány halála után, a Csáki

³⁵ FRANKL 1873, 264.

³⁶ DIENES 2001, 65.

³⁷ ZOVÁNYI 1977, 144., 298.

³⁸ VERANCICS 1857–75, VI. 19. Az 1538. június 22-én írt levélben baráti segítségét kéri a szorongató anyagi gondjai közepette, és utal arra is, hogy e téren már korábban is kisegítette kanonoktársa.

³⁹ VERESS 1941, 179.

⁴⁰ A háborúságnak szenvedéséről való ének és Harmincketedik psalmus szerzőjeként. Lásd. SZILÁDY 1883, 53–56.

⁴¹ ZOVÁNYI 1977, 58.

⁴² VERANCICS 1857–75 VII, 55.

⁴³ Ezt bizonyítja az a levél is, amelyben Verancsics arról biztosítja Batthyányt, hogy Tarló János vagy másként Jan Tarlo, a lengyel politikus és közte ismét helyreállt a jó viszony. VERANCICS 1857–75, VI. 243. E levél jól példázza a klasszikus humanista gesztusgyakorlás és baráti hálózatépítés, barátságok közvetítésének és helyreállításának bevett gya-

Mihálynak írt levelekből is világossá válik. Külön érdekes adalék Verancsics Erdélyből való távozása kapcsán, hogy a fiatal diplomata az Izabellával megromlott viszonya miatt egy ízben Batthyányt kérte fel érte való közbenjárásra.⁴⁴ A bátor politikus személyisége Verancsicsot kisebbfajta életrajz, rövid feljegyzések írására ösztökélte, de sajnos ezek nem maradtak fenn.⁴⁵

Csáki Mihály kancellár⁴⁶ apja, István befolyásos Sopron megyei nemes volt. Fia Krakkóban tanult 1521-től Gosztonyi János erdélyi püspök támogatásával.⁴⁷ Királynéi kancellárként és a Szapolyai-párt egyik oszlopos tagjaként Gosztonyi segíthette Csáki Mihályt Szapolyai udvarába, majd azzal együtt került Erdélybe 1541-ben.⁴⁸ Verancsicsal váltott leveleiből kiderül, Csáki Mihály mindvégig rendkívül fontos szerepet vitt az erdélyi politika alakításában, s ennek jó ismerőjeként Verancsics biztatta is kanonoktársát 1550-ben, hogy írja meg kora erdélyi eseményeinek történetét, de sajnos erre nem került sor.⁴⁹

A szintén erdélyi származású Gyalui Torda Zsigmondot Verancsics talán már Gyulafehérváron megismerte, ugyanis Gyalui később Kálmáncsehi Mártont említi tanáraként, noha tanulmányainak kezdetéről nincsenek pontos adatok.⁵⁰ Legkésőbb azonban Verancsics lengyelországi követi működése idején találkozniuk kellett, ahol ebben az időben a fiatal Torda Zsigmond tanulmányait folytatta. Már 1535-ben, a krakkói egyetemen⁵¹ felhívta magára a figyelmet tudós tevékenysége kapcsán, majd Padovában 1548-ban elmondott két beszéde, később pedig Euripidész Oresztész-drámájának latinra fordítása és a Mátyás király bölcs mondásairól és tetteiről írott Galeotto Marzio mű kiadása avatták a Melanchtonnal levelező kamarai alkalmazottat a korabeli tudós közélet fontos tagjává.⁵² Mind Verancsics, mind Mihály testvére személyesen is megszerették a fiatal Gyaluit, akihez nemcsak több levelet, de epigrammákat is címeztek.⁵³ Később Gyalui a wittenbergi egyetem hallgatója, majd a Révay fivérek tanítója lett a bártfai iskolában, ezt követően pedig a padovai egyetemre kísérte őket.⁵⁴ A tehetséges humanista ezután királyi helynök majd a szepesi kamara elnöke lett, és ekkor sem szakadtak meg a Verancsicsal folytatott levélváltások, noha azok baráti hangneme meg-

korlatát is, amelyet Verancsics is előszeretettel művelt.

⁴⁴ VERANCICS 1857–75, VI, 212.

⁴⁵ VERANCICS 1857–75, I, 192.

⁴⁶ JAKÓ 1997, 94.

⁴⁷ VEKOV 1998, 23.

⁴⁸ JAKÓ 1997, 95.

⁴⁹ VERANCICS 1857–75 VII, 105.

⁵⁰ ZEMAN 2003, 38.

⁵¹ FRANKL 1873, 267.

⁵² ZEMAN 2003, 42.

⁵³ VERANCICS 1857–75 VI, 38.

⁵⁴ FRANKL 1873, 272.

szűnik.⁵⁵ Ennek oka főként az, hogy az Eperjes és Felső–Magyarország hadi ügyeit intéző Gyalui az akkor egri püspök Verancsics anyagi támogatását többször kérte a török elleni védelemben, ám azt nem kapta meg. Kapcsolatuk elhidegülését okozhatta a Verancsics protestánsokkal szemben tanúsított magatartása is. Talán utoljára találkoztak személyesen 1558 decemberében Telekesi táborában. Ezután Gyalui hamarosan felmentését kérte helynöki tisztsége alól, amit meg is kapott és a Magyar Kamara igazgatói székét foglalhatta el. 1569 márciusában, Pozsonyban bekövetkezett halála után Zsámboki János adott ki versgyűjteményt.⁵⁶

Erdélyben ismerte meg Verancsics Jacobinus Jeremiást (Hyeronimus Jacobinuszt) is, aki nagy valószínűséggel rokona volt Jacobinus Bernhard szász orvos fiának, Jánosnak. János Kolozsvár jegyzője és később Erdély kancellárja lett, és maga is számos verset szerzett.⁵⁷

A nyomdásztörténetbe a Brassóban felállított nyomdája okán bekerült szász Honterus Jánossal a tudományok iránti közös érdeklődésük alapozta meg baráti kapcsolatukat. A térképészettel is foglalkozó Honterus Erdélyről készülő térképét Verancsics nagy örömmel üdvözölte, s egy példányt kért is belőle,⁵⁸ Honterus pedig 1542-ben meg is küldte azt földrajzi munkájával együtt.⁵⁹ A reformáció idején kialakult felfogás a térképész Istennek tetsző munkájáról és a főként a német humanisták által saját hazájuk modern leírásában kiteljesedő gyakorlata együttesen gyakoroltak hatást a Bécsben, Krakóban és Bázelen is egyetemeket látogató reformátorra, amikor 1532-ben fába véste a Chorographia Transylvaniae első változatát.⁶⁰ Ennek a momentumnak azért van többek között jelentősége, mert ez a legrégebbi Magyarországon készült nyomtatott térképünk, mely Verancsics jóvoltából maradt fenn. Honterus ugyanis elégette saját példányait annak tökéletlenségei felett érzett csalódásában.⁶¹ Verancsics régészet és antik történelem iránti vonzódása Honetrusszal váltott leveleiben is felbukkant, erdélyi tartózkodása a számos római kori emlékkal büszkélkedő vidéken csak fokozódott, és leveleiben folyamatosan tájékozódott az újabb felfedezésekről is.⁶² Verancsics később

⁵⁵ VERANCSICS 1857–75 VII. 197. és XII. 246. ezeken kívül azonban további kiadatlan levelek találhatóak még, többek között egy Gyaluitól is az egri Főegyházmezei Levéltár, Archivum Vetus, Acta intraneorum, Nr. 2180. jelzete alatt. Az itt talált kiadatlan iratok kiadása előkészítés alatt áll.

⁵⁶ ZEMAN 2003. 46.

⁵⁷ Ezek közül egy a Kakas István kolozsvári diplomata és természettudós lakodalmára írt ciklusa. TÓTH 2001, 28.

⁵⁸ VERANCSICS 1857–75 VI, 288.

⁵⁹ VERANCSICS 1857–75 XII, 308.

⁶⁰ PLIHÁL 2001, 78.

⁶¹ SIKLÓSSY 1918, 402.

⁶² 1547. december 15-én Honterusnak írt levelében egy éppen a Székelyföldön, kézdi járás-

Pomerius Keresztély térképszerkesztési ambícióit is aktívan támogatta, benne látta Honterus utódját. A Pomerius-féle térképhez maga Verancsics, reményei szerint, Erdély leírását szeretne volna csatolni, azonban ez a térkép nem készült el soha.⁶³

Honterushoz hasonlóan Pesti Gáspárral⁶⁴, a nyomdász Brenner Mártonnal⁶⁵ és földijével, Andronicus Tranquilluszal⁶⁶ is gyakran váltott levelet. A besztercei származású szász Brenner Márton a bécsi és bolognai egyetemeken tanult és visszatérve Nagyszeben főorvosa lett. Kiadói tevékenységét Aurelio Brandolini művei után a Verancsics által is oly nagyra becsült Bonfini magyar történetének első három decásával folytatta 1543-ban. Verancsics e kiadást örömmel üdvözölte,⁶⁷ annál is inkább, hiszen maga is igyekezett felkutatni a kéziratokat.⁶⁸ Egy időre megszakadt barátságukat ekkor igyekezett megújítani és ennek kapcsán a levelezés fontosságáról szóló néhány sora jól vázolja hogyan is gondolkodott a kapcsolattartásnak erről a formájáról.⁶⁹

Andronicus Tranquilluszal vagy Andreisi Ferencsel, ahogyan Verancsics levelezésében gyakran feltűnik, Verancsics első alkalommal Krakkóban találkozott, ahol a Trauban született, szintén dalmát Tranquillus éppen Hieronym Łaski társaságában moldvai követi útját szakította meg. Ekkor már Ferdinánd szolgálatában állt, de meglehetősen hányatott sorsa ezt megelőzően Európa sok városába juttatta el. Előbb a bolognai, római, padovai egyetemi tanulmányok után Jan Łaski gnieznói érsek udvartartásában szolgált, majd az ingolstadti, lipcsei és a leuveni egyetemen próbálkozott hiába oktatói állásra szert tenni, ezt követően pedig Szapolyai János és Gritti embereként járta Franciaországot, Sztambult, Lengyelországot és Moldvát. Verancsicssal való kapcsolata meglehetősen ellentmondásos,

ban talált római kori érc tábla feliratát kéri tőle, hogy küldje meg számára. VERANCICS 1857–75 VI, 288.

⁶³ SIKLÓSSY 1918, 406.

⁶⁴ VERANCICS 1857–75, VI, 77., 349., 352.

⁶⁵ VERANCICS 1857–75, VI, 177.

⁶⁶ BARTA 1988, 66.

⁶⁷ VERANCICS 1857–75, VI, 178.

⁶⁸ A negyedik és ötödik decast Révay Ferenc től kérte kölcsön. VERANCICS 1857–75 VII, 75. illetve Tricesius Andrásnál, az ifjú lengyel barátjánál bukkant rá a ötödik decas egy példányára. VERANCICS 1857–75, VI, 352.

⁶⁹ VERANCICS 1857–75, VI, 177–178. Brennernek 1544. augusztus 20-án a következőket írja Gyulafehérvárról: „Verum putavi solam salutationem fore nonnihil ieiunam quod diu invicem tacuerimus, si litterarum societate caruisses. Et quamquam salutis ac felicitatis precatio, obsequiorumque oblatio multa officia atque amoris argumenta videatur comprehendere, litterae tamen nescio quid maius praestant, quum verborum plerumque tam diu meminimus, donec auscultamus in litteris apparentia et velut viva absentum simulacra etiam intuemur, contemplantes in his nomen, manum, signum, ipsam denique scribentis voluntatem erga nos tamquam veram imaginem sub hoc perinde ac syngrapho nobis transmissam.”

ahogyan egész élete is. Sértő, durva modora sodorta bajba és karriervágya, jellemhibái vezérelték kétes kimenetelű missziók elvállalásába számtalanszor.⁷⁰ Verancsics kétszer is barátságtalan elutasítást kapott tőle, de honfitársa hosszú életében a higgadtabb Verancsics mindig kiegyensúlyozottan kezelte a heves Andronicust, aki egy ízben Łaskinál való beajánlását utasította el,⁷¹ majd a drinápolyi béke létrehozásában vitt szerepét bírálta, annak túlzott engedményei miatt.⁷² Verancsics mindezt bölcs belátással viselte és az egy időre eltűnő Tranquillust örömmel látta vendégül pozsonyi házában 1564 nyarán.⁷³ Kettejüket összekötötte még egy további személy, Nádasdy Tamás is, aki Verancsicsnak Izabella udvarából való távozása után menedéket nyújtott, további sorsát is segítette és ezt a hálás Verancsics nem is felejtette el.⁷⁴ Sárvári udvara és barátsága mind a mogorva Tranquillus mind Verancsics előtt nyitva állt.

Szerteágazó kapcsolatok az érsekségig vezető út időszakában

Életének ebben a hosszú, megpróbáltatásokkal teli időszakában – amit a konstantinápolyi útjai és az egri püspökség gondjai jellemeztek leginkább – sokszínű és igen különböző természetű kapcsolatokat ápolt Verancsics. Ezek között kell figyelembe vennünk pártfogoltjával, Piopius Dénes (Dyonisio Pioppio) egri préposttal, kiváló hittudóssal tartott kapcsolatát. Vele egri püspöki tevékenysége idején ismerkedett meg, és a püspöki udvarban tanuló ifjak képzésében alkalmazta. A bécsi egyetemen nyerte el a doktorátust teológiából, 1565-ben és 1567-ben rektori, 1568-ban pedig dékáni tisztelet viselt ugyanott.⁷⁵ Tanári feladatokat is ellátott az egyetemen 1565 körül, ekkor már modrusi püspökként és egri prépostként. Verancsics később is gyakran váltott levelet vele, főleg követségei idején, beszámolva a tárgyalások állásáról.⁷⁶

A sienai származású Illicinus Pétert, vagyis Pietro Illicinót Verancsics talán már Lengyelországban megismerte, hiszen a jogi doktor Macejowski krakkói püspök társaságában már az 1540-es években Krakkóba érkezett, ahol az egyetemen görög nyelvet tanított.⁷⁷ Magyarországra Oláh Miklós hívta meg 1551-ben a Nagyszombatban felállított káptalani iskola élére. 1553-ban Bornemissza Pál erdélyi püspök szatmári főesperessé és gyulafehérvári kanonokká nevezte ki. 1556-ban

⁷⁰ BARTA 1988, 70.

⁷¹ VERANCSICS 1857–75, V, 16.

⁷² VERANCSICS 1857–75, X, 3.

⁷³ VERANCSICS 1857–75, IX, 68.

⁷⁴ A követi útjáról visszatérő Verancsics ajándékokkal teli görög és török ládákat küld a Nádasdy-házaspárnak. Vö.: 1988. 197.

⁷⁵ FRANKL 1873, 207.

⁷⁶ VERANCSICS 1857–75, IX, 84., 201., 202.

⁷⁷ ÁCS 2005, 276.

pedig szenttamási prépost lett. Később Oláh kezdeményezésére a városi és káptalani iskolát összevonva egy színvonalas gimnáziumot hoztak létre Nagyszombatban, s 1558-ban egy új szabályzatot dolgoztak ki az iskola számára, melyet szintén Illicinus vezetésére bízta.⁷⁸ A történeti irodalom nyugtalan természetű és szabályokhoz nehezen alkalmazkodó embernek írja le Illicinust, aki iskolavezetői tisztességét elvesztette, amikor Oláh Miklós jezsuitákat hívott az iskola vezetésére. Az ekkor ügyvédi praxisba kezdő Illicinust azonban Oláh hamarosan kiközösítette és száműzte, amikor a doktor egy igen kényes és hosszú vitákkal járó pereskedésben a Thurzó–család férfi ágát nem a megengedett módon védte. Ezt megelőzően is híre kelt már annak, hogy a perek folyamán kiváló jogi ismereteit az igazság helyett a pénz szolgálatába állította, de amikor Thurzó Erzsébet és Salm gróf házasságának intim szféráját, gyermekük születését illetően használt fel pletykaértékű információkat, becsületsértő érvelését nem tolerálták tovább. Eljárása az országgyűlésen is szóba került, s mivel a vádak rábizonyultak, Oláh kénytelen volt őt felmenteni és javaitól megfosztani 1567-ben.⁷⁹ Illicinus ekkor Bécsbe távozott és már nem is tért vissza, életét pedig olműtzi kanonokként fejezte be.⁸⁰ Verancsics igen sokat munkálkodott Illicinusnak Oláhval való megbékítésén, leveleivel mindkét felet igyekezett jobb belátásra bírni, részben sikerrel.⁸¹ Nagyra értékelte Illicinus munkáját, írásait, s ha maga nem lett volna olyan gondok közepette, amelyek korlátozták anyagi lehetőségeit, szívesen megjelentette volna nyomtatásban is Illicinus néhány beszédét, melyek különösen is elnyerték tetszését, mint ezt egyik levelében írta.⁸² Talán e gesztusára adott válasz volt 1573-ban, Verancsics életének utolsó évében azon beszédeinek kiadása és Verancsics számára való ajánlása, melyeket még a nagyszombati zsinat alkalmával mondott el.⁸³

Szintén kapcsolatban állt vele, mint leveleiből is kitűnik, Stöckel Lénárd. A bártfai születésű, Wittenbergben tanult⁸⁴ híres reformátor Melancthon és Luther érdeklődését is felkeltette, s meg is hívták Eislebenbe, ahol valóban tanított is, de végül többszöri külföldi tartózkodás után mégis visszatért Bártfára.⁸⁵ Az ország-szerte nagy tiszteletben álló Praeceptor Hungariae címet kiérdemlő Lénárd Verancsics figyelmét is felkeltette.⁸⁶ Ide küldte ugyanis nővére fiát, Domitius Jero-

⁷⁸ KOLLÁNYI Ferenc: *Esztergomi kanonokok 1100–1900*. Esztergom, 1900. 153. (A továbbiakban KOLLÁNYI 1900.)

⁷⁹ KOLLÁNYI 1900, 154.

⁸⁰ ÁCS 2005, 276.

⁸¹ VERANCSICS 1857–75, IX, 212.

⁸² VERANCSICS 1857–75, VII, 233.

⁸³ KOLLÁNYI 1895, 240.

⁸⁴ FRANKL 1873, 295.

⁸⁵ GUITMAN 2006, 77.

⁸⁶ Számos arisztokrata, de polgári származású család is taníttatta itt gyermekeit, mint a nádori helytartó Révay Ferenc, Perényi István főlovászmester vagy Serédi Gáspár. vö.

most tanulni 1558-ban.⁸⁷ Eck Bálint iskolaigazgató után Stöckel maga is az iskola humanista szellemű megreformálására törekedett a szabályzatok kidolgozása és az anyagi biztonság megteremtése mellett. Több drámát is szerzett iskolai előadás céljára.⁸⁸ Ő írta a híres *Confessio Pentapolitanát*, melyet 1546-ban Kassa, Eperjes, Bártfa, Lőcse és Kiszzeben városai hitvallásukként fogadtak el és ebben az évben I. Ferdinándnak és Verancsicsnak is bemutattak.⁸⁹ Stöckel Lénárd testvére, Anzelm és Verancsics több ízben váltottak levelet, amikor Anzelm a főpap segítségét kérte a császári udvarban való szolgálatvállalása kapcsán.⁹⁰ A közbenjárásért hálás Anselmus pedig 1579-ben búcsúztatót adott ki Verancsics tiszteletére.⁹¹

E ponton egy kisebb kitérő kívánkozik ide Verancsics protestáns barátaihoz fűződő viszonya kapcsán. Reformációval való kapcsolata korának jellemző, vallásilag türelmesebb, visszafogottabb humanista attitűdjét mutatja, amelyet azonban számos kényszerítő tényező és külső körülmény is alakított.⁹² Ő maga egyházi karrierjének felívelésével került fokozatosan szembe a reformáció irányzataival. Meggyőződése azonban sokkal inkább közel állt a reformáció egy humanista irányzatához. Legszívesebben távol tartotta magát a vallási küzdelmektől, és sokáig a világi értelmiség erasmusi tolerancia-elvét vallotta.⁹³ 1561-ben pedig engedélyt kapott arra is, hogy eretnek műveket tarthasson könyvtárában, hogy jobban tanulmányozhassa, s helytállóbb érvekkel tudja cáfolni azokat.⁹⁴ Személye a protestáns reformátorok között igen éles kritikát váltott ki,⁹⁵ de az egyetlen komolyabb protestánsokkal szembeni fellépése Huszár Gál elfogatása volt.⁹⁶ Viszonya tehát minden ellentmondásossága ellenére is inkább nyitottságot tükröz, és békére hajló hozzáállását akkor is megtartotta, amikor magas tisztségei nyíltabb állásfoglalást kívántak meg tőle. Tehát nem véletlen az, hogy olyan protestáns értelmiségiekkel állt kapcsolatban, mint a már korábban említett Honterus is.

GUIZMAN 2006, 80.

⁸⁷ Lásd Verancsics unokaöccsének küldött levelét 1559. dec. 1-én. VERANCSICS 1857–75, VIII. 109.

⁸⁸ Ezek között kifejezetten pápaellenes hangvételű a *Zsuzsánna és a két vén* című allegorikus darabja. Lásd: BITSKEY 1978, 32.

⁸⁹ BITSKEY 1978, 38.

⁹⁰ VERANCSICS 1857–75, X, 104–106.

⁹¹ *Verancius. Epos panegyricum Antonii Verancii Valenensis archiepiscopi encomia complectens*, OSzK, RNyT, Ant. 4318.

⁹² Vö. PÉTER 2006, 82–83.

⁹³ ÁCS 1999, 373.

⁹⁴ VERANCSICS 1857–75 V, 310.

⁹⁵ ÁCS 1999, 371.

⁹⁶ FRAKNÓI 1876, 27.

A tudományok, a régészet, az antik történelem és pénzérmék iránti szenvedélye még számos más személyiséghez is közel hozták, úgy mint ahhoz a bizonyos Faberinushoz, akihez öt verset is intézett és akivel több ízben érmekeket cserélt.⁹⁷ Követségei során is mindvégig érdeklődéssel fordult az általuk meglátogatott városok, tájak felé, s itt is gyűjtötte az antik feliratokat, mint tudjuk az Augustus tetteit megörökítő Monumentum Ancyranum felfedezésében és lemásoltatásában is szerepe volt 1553–57-es követi útja során.⁹⁸ El nem évülő szerepe volt továbbá Bonfini történeti műve negyedik decasának megtalálásában Tricesis Andrásnál, lengyel jó barátjánál, bár kiadását már Zsámboky János, szintén levelezőtársa, barátja készítette el 1568-ban.⁹⁹ Ismert tánc- és zeneművészet iránti rajongása, mely még akkor alakult ki, amikor Padovában tanult, erről árulkodik egykori bizalmas barátjához, Millavesi Magdolnához írott levele is,¹⁰⁰ valamint az a költeménye, amelyet Pietro Cartaghine doktor tánca ihletett.¹⁰¹ És nem hanyagolható el szerepe két Corvina, egy Bolognában illuminált Aquinói Szent Tamás-mű és egy Horatius, Juvenalis és Propertius műveit tartalmazó kötet visszaszerzésében sem.¹⁰²

Leveleket váltott továbbá számos, a korszak igen dinamikus szellemi életét meghatározó személlyel is. Ezek között különösen is izgalmas volt Jacobus Palaeologus sorsa, aki domonkos szerzetesként végezte tanulmányait Genovában, de 1558-ban már szökésben volt a római inkvizíció börtönéből. Eretneksége okán a tridenti zsinat is foglalkozott ügyével, ahol tekintélyes pártfogók révén szabadon védekezhetett.¹⁰³ A Dávid Ferencsel is levelező Palaeologus 1562 és 1571 között főként Prágában tartózkodott. Majd a római egyházzal szintén kínos szakításba keveredő Dudith András vendége volt 1572-ben Lengyelországban. Ezt követően utazott Erdélybe, ahol az ottani antitrinitáriusokkal alakított ki jó kapcsolatokat, végül azonban Lengyelországban fogták el 1581-ben, és háromévi börtön után kivégezték. Verancsicsal való kapcsolatának kezdetei az 1550-es évek második felére tehetőek, amikor Verancsics a császár Konstantinápolyban tárgyaló követeként dolgozott. Palaeologus ekkoriban már Konstantinápoly Pera nevű keresztény negyedének Szent Péterről elnevezett domonkos kolostorában élt. Palaeologus elképzeléseinek eretnek gyökerei is ide vezethetők vissza, hiszen itt a missziós területként kezelt Konstantinápolyban nagyobb szabadsággal rendelkeztek a domonkos testvérek. Talán ekkor bonyolódott bele egy vélhetően vallási témájú vitába Palaeologus, melynek során sikerült Verancsics támogatását is elnyernie, sőt Itáliába való visszautazásának költségeit is a nagylelkű püspök állta, azonban való-

⁹⁷ SIKLÓSSY 1918, 409.

⁹⁸ KAZAI 1974, 261.

⁹⁹ SIKLÓSSY 1918, 408.

¹⁰⁰ VERANCSICS 1857–75, VI, 212.

¹⁰¹ VERANCSICS 1857–75, XII, Carmina. 17.

¹⁰² VEKOV 1998, 24.

¹⁰³ SZCZUCKI 1980, 26.

színűleg ő is igénybe vette a helyi viszonyokat addigra már jól ismerő domonkos szerzetes információit, amint erre később Palaeologus Miksához írt levélben is utalt.¹⁰⁴

A Verancsiccsal laza vagy közvetett kapcsolatban álló számtalan értelmiségi között kell megemlítenünk Bocatius Jánost¹⁰⁵ is. A humanista kassai bíró 1595-ben feleségül vette Eperjesen Belsius Erzsébetet, Verancsics tudós titkárának leányát. A lakodalom pompájára jellemző, hogy tizenhárom asztalnál látták vendégül az egybehívottakat.¹⁰⁶ Bár a házasságkötésre már Verancsics halála után került sor és a kassai bíró valószínűleg személyesen nem ismerhette a főpapot, de a művelt fiatal eperjesi rektor számára vonzó volt a humanista titkár személye is. Kassa pedig Verancsics hivatalos látogatása után, amit a városi tanács jegyzőkönyvében is megörökítettek,¹⁰⁷ hamarosan az igen jó képességű diplomata, Bocatius szolgálataira érdemesült.

Belsius János, Verancsics hét nyelven beszélő humanista műveltségű titkára szintén fontos szerepet játszott a fentebb már említett Monumentum Ancyranum felfedezésében, melynek pontos lejegyzése is neki köszönhető. Személye mások figyelmét is felkeltette, mert Oláh Miklós közbenjárására Ferdinánd nemesi rangot adományozott neki érdemei elismeréséül.¹⁰⁸ Tehát házassági kapcsolatok szintjén nem kis társadalmi tőkével és ranggal rendelkező partnernek számított a műveltségére és diplomáciai tevékenységére igényes bíró számára Belsius leánya.

Fontos részét képezi Verancsics levelezésének a kortárs lengyel királyi udvar főpapjaival és világi értelmiségével fenntartott kapcsolata. Noha itt e levelezés teljes körű áttekintésére nem nyílik mód, de e kapcsolatokat regisztrálni rendkívül fontos. A korszak egyik nagyhatású, a királyi Magyarországon is sokat tartózkodó politikusa Stanisław Tarło, vagy ahogyan Verancsics leveleiben megjelenik Tarlowski Szaniszló, krakkói, majd kujáviai, később sandomierz-i kanonok, 1537-től pedig przemisli püspök volt. Zsigmond király megbízottjaként többször teljesített követi megbízásokat Magyarországon is, Verancsiccsal annak lengyelországi követsége idején ismerkedett meg.¹⁰⁹ Levelezésük természete, ahogyan több más lengyel politikus–főpappal is, főként politikai–diplomáciai természetű és elsősorban Verancsics Szapolyai szolgálatában töltött éveire esik, a Ferdinánddal és Zsigmonddal folytatott tárgyalások részletei bontakoznak ki belőlük, a baráti hang pedig közös érdeklődésük, munkájuk következménye.

Hasonló a helyzet Maciejowski Samuel krakkói püspökkel is. Maciejowski

¹⁰⁴ SZCZUCKI 1980, 19., 38. vö. VERANCSICS 1857–75, V, 268–269.

¹⁰⁵ Bocatiusra vonatkozóan legújabban lásd: R. VÁRKONYI 2006, 21–38.

¹⁰⁶ KÓNYA 2006, 71.

¹⁰⁷ AMK H III/2. mac.11. fol. 90. v.

¹⁰⁸ ALMÁSI 2005a, 26. és BIRNBAUM 1986, 227–228.

¹⁰⁹ TÓTH 2003, 13.

1518-ban került a királyi kancelláriába mint jegyző, később, 1522-től Padovában, 1524-től Bolognában tanult.¹¹⁰ Valószínűleg már ekkor találkozhattak Verancsiccsal. Hazatérve, 1537-ben a király titkára és a kancellária egyik vezetője, majd 1539-ben alkancellár lett. Ilyen minőségben tárgyalt Szapolyai követeivel, így Verancsiccsal is.¹¹¹

Opalinski Péter, Zsigmond Ágost udvarmestere¹¹² szintén tanult a bolognai egyetemen, hazatérte után pedig a poznańi káptalan tagja lett. 1514-től követként működött, és tagja volt a Bona királynét fogadó küldöttségnek is. Később ilyen minőségében járt Sztambulban, a császári udvarban és Ferdinándnál is,¹¹³ de már korábban, Verancsics lengyelországi követsége idején volt alkalmuk megismerkedni, amit fent említett levelének elragadtatott, baráti érzelmű sorai is bizonyítanak.¹¹⁴

Másik levelező partnere, Gamrat Péter jeles humanista volt. Krakkóban tanult, 1507 és 1522 között pedig Rómában tartózkodott, hazatérése után jelentős egyházi tisztségeket töltött be. Az 1530-as években kamienei, plocki, majd krakkói püspökké választották. 1541-től haláláig a gnieznói érseki címet viselte.¹¹⁵ A Bona királyné köréhez tartozó Gamráttal főként a kortárs nagypolitika, a török elleni harcok és az erdélyi majd Királyi Magyarország híreiről tájékoztatták egymást,¹¹⁶ de egy ízben még Verancsics egy raguzai rokonát, Marinus Cabogát is beajánlja hozzá szolgálatra.¹¹⁷

A levelek címzettjei közt felbukkanó Porębski vagy Porembius Péter Izabella királyné titkára volt. A krakkói egyetemen szerzett baccalaureusi fokozatot. Pályája kezdetén Piotr Tomicki püspök mellett teljesített szolgálatot, annak halála után lett Izabella királyné kancelláriájának lengyel titkára. Maga is átélte Buda ostromát, és ezt meg is örökölte De obsidione et oppugnatione Budae ab exercitu Ferdinandi regis címmel. 1554-ben visszatért Lengyelországba, de már csak egyházi hivatásának élt.¹¹⁸ A lengyel követség után hazatérő Verancsics János király

¹¹⁰ TÓTH 2003, 11.

¹¹¹ VERANCSICS 1857–75, VI. 45.

¹¹² VERANCSICS 1857–75, VI. 46. E levelét, Opalinskihez mint a lengyel király udvarmesteréhez címzi.

¹¹³ TÓTH 2003, 12.

¹¹⁴ „... qum tui recordatio sicut mihi est jucundissime, ita certe ex animo meo nunquam recedit, a te, qui summa humanitate, aequiteque in amicos es, facile veniam impetratum me confido. Flagrantissime itaque desidero ac peto, velis hanc ad me quamprimum litteris tuis mittere, quandoquidem tanto viro, in tanta regia tam egregie accepto, charum me esse, pro magnis opibus duco.” VERANCSICS 1857–75, VI. 46–47.

¹¹⁵ TÓTH 2003, 9.

¹¹⁶ VERANCSICS 1857–75, VI. 42.

¹¹⁷ VERANCSICS 1857–75, VI. 54–55.

¹¹⁸ TÓTH 2003, 12.

haláláról, majd az özvegy Izabella tartásáról, erényeiről, a gyulafehérvári udvar életéről írt Porbskinek, de e levelek az 50-es évek elejére megszakadtak.¹¹⁹

A fent említett Tomicki püspök nagybátyjával, Andrzej Zebrzydowskival való levélváltásáról is van információnk. Zebrzydowski 1549-ben követséget vezetett Magyarországra, így került kapcsolatba Verancsiccsal, akit Verancsics támogatást kérő levelére válaszolva mint erényes és tudós férfit ajánlotta Ferdinándnak 1551 októberében.¹²⁰

E körbe tartozik még Gorka Andrzej is, aki szintén követi feladatokat látott el előbb a császári udvarban, majd Ferdinándnál. Elsősorban a lengyelek Habsburgbarát politikai pártját képviselte, és ilyen minőségében került kapcsolatba Verancsiccsal is.¹²¹ Személye különösen is kedves lehetett Verancsicsnak és viszont is, mert a lengyel kapcsolatokat tekintve vele levelezett hosszabban és bensőségesebb hangon. Betegségeikről, pénzügyi gondjairól éppen úgy írtak egymásnak, mint az erdélyi udvar belső konfliktusairól.¹²²

Utolsóként pedig meg kell említeni Piotr Kmitát, aki Gorkával ellentétben azon igyekezett, hogy Zsigmond Izabellát segítse meg Ferdinánddal szemben. A műveltségét a császári udvarban szerző, majd harcokban magát kitüntető és grófi rangot nyerő Kmita Szapolyait erősen támogatta a trón megszerzésében,¹²³ majd annak halála után a lengyel külpolitika egyik legfőbb alakítója volt. Tekintélye karrierjének emelkedésével növekedett folyamatosan, amikor a korona marsallja, krakkói sztarosztja és vajda is lett.¹²⁴

Verancsics lengyelországi tartózkodása idején is élénken bekapcsolódott a helyi értelmiségi körök életébe, ahogyan erről maga is beszámolt egyik Pesti Gáspárnak írott levelében.¹²⁵ Így ismerkedhetett meg nem csak a fent említett személyekkel, de például a korábban már említett Tircesius Andrással is, azaz Andrzej Trzycieskivel aki ekkor Zsigmond Ágost udvarának kedvelt költője volt.¹²⁶ Tekintve, hogy az előbb számba vett személyek mindegyike magas műveltségű, nagy tekintélyű politikus vagy egyházi személy volt, nem túlzás, ha azt állítjuk Verancsics mindenkivel jó kapcsolatban állt, aki számított az adott korszak közép-

¹¹⁹ VERANCSICS 1857–75, VI, 131.

¹²⁰ WISLOCKI 1878, 371–372.

¹²¹ TÓTH 2003, 9.

¹²² VERANCSICS 1857–75, VI, 225–229, 234–235, 246–249.

¹²³ Szapolyaihoz írott két levele maradt fenn abban a rendhagyó formuláskönyvben, melynek szerkesztése kapcsán Bessenyei József Verancsics szerzőségét feltételezi. BESSENYEI 2006, 317–329.

¹²⁴ TÓTH 2003, 10.

¹²⁵ VERANCSICS 1857–75, VI, 352.

¹²⁶ KOTARSKI ill. VERANCSICS 1857–75, VI, 347–348.

európai politikájában, és ez nem mindennapi társadalmi tőkét és nemzetközi ismertséget jelentett számára.¹²⁷

A bécsi udvar vonzásában, esztergomi érseki és helytartói évek

A bécsi udvarhoz kötődő szerteágazó kapcsolatai révén Verancsics az ott szolgáltató teljesítő hivatalnokoktól a császár udvari szolgálatában álló humanistákig sokakkal állt levelezésben, köztük a korábban már említett, – botrányos nősülése és egyházból való távozása miatt – a hazai egyházi és politikai közélet figyelmére is számot tartó Dudith Andrással¹²⁸ is. A műveltségét Padovában szerző fiatal Dudith is hamar bekerült a diplomáciai vérkeringés középpontjában álló nemzetközi udvarok világába, amikor Reginald Pole bíboros oldalán V. Károly, Mária angol királynő és II. Henrik udvaraiban járt. Egy ideig Párizsban görög és keleti nyelvekkel foglalkozott, majd hazatérve Oláh Miklós támogatása által nyert el jelentős egyházi javadalmakat és lett tinini püspök. 1562-ben a tridenti zsinaton vett részt, ahol nagyhatású beszédei tették ismertté nevét, visszatérése után csanádi majd pécsi püspök és császári tanácsos lett. Ebben a minőségében indult lengyelországi követi útjára, ahol aztán váratlanul elhagyva papi hivatását megnősült és élete végéig már Lengyelországban maradt, egy ideig továbbra is a császár titkos tanácsadójaként. A rendkívül művelt és tehetséges Dudith személyes példája a hasonló egzisztenciális és lelki problémákkal küzdő Verancsicsot is elgondolkodtatta, azonban maga soha nem jutott olyan radikális döntésre, mint diplomata- és püspöktársa. Ahogyan a korabeli közélet, és főként az egyházi körök, úgy Verancsics is élénk figyelemmel kísérte Dudith sorsának alakulását. Leveleiben számos alkalommal érdeklődött a kiemelkedő képességű diplomata sorsát illetően közös ismerőseiktől, illetve maga is közölt újabb híreket, és számos levelet váltottak egymással is. Egy ponton azonban erősen különbözik a két humanista–diplomata. Verancsics inkább konfliktuskerülő, valószínűleg a konfrontációt rosszul viselő személyiség volt, aki a végső szakításig nem ment el elégedetlensége és az érzett feszültségek ellenére sem, míg Dudith nyíltan felvállalt saját életútja a korabeli értelmiség egzisztenciateremtésének egy sajátos példájává vált.

Verancsics a császári udvar számos más személyiségével, művészekkel, tudósokkal is kapcsolatban állt, köztük Zsámboky Jánossal, Martino Rotával, Federigo Badoeróval és Jacopo Stradával is. Zsámboky János¹²⁹, a tekintélyes nagyszombati polgár, Zsámboky Péter és váradi Kewel (Kebel) Zsófia házasságá-

¹²⁷ És e kapcsolati tőkét tovább növelik az itt még számba nem vett korábbi vatikáni, franciaországi és angliai követségeinek és itáliai képzésének eredményeként születő tapasztalatok és összeköttetések.

¹²⁸ Dudithra vonatkozóan a legfrissebb irodalom összegzése és további új eredmények találhatóak: ALMÁSI 2005b, 889–922; 1131–1157.

¹²⁹ Rá vonatkozóan legújabbán szintén lásd: ALMÁSI 2005b, 889–922.; 1131–1157.

ból született öt gyermek közül az egyetlen fiú volt.¹³⁰ A később szép karriert befutó Zsámboky a császári udvar könyvtárosa, majd történétírója lett, de az udvar már ekkor jelentkező pénzügyi gondjai, késedelmes fizetési rendszere, érvényesülésének csak lassan beérő eredményei ellentmondásos képet adnak róla ma is. Verancsicsal való levelezése a korszak humanistáira jellemző levélváltásait példázza. A baráti hang, a kölcsönös gesztusgyakorlás (hol kiváló borok, máskor értékes török szőnyeg vagy egy szép drágakő cserélnek gazdát) az elragadtatott tisztelet hangjai mellett azonban e levelek a kortárs nagypolitika számos eseményéről tudósítanak egyéni hangon, nem beszélve a mindkettőjük által művelt történétírásból fakadó azonos érdeklődés témáiról.

Noha Martino Rotától nem maradt fenn levél Verancsics számára, de a művészetek iránt élénken érdeklődő esztergomi érsek mecénatúrájának izgalmas eleme a Rotától megrendelt portré, amely a Verancsics–ikonográfia egyik meghatározó alkotásává vált. A szintén sebenicói születésű Martin Rota Koluníc a császári udvar alkalmazásában állt és 1571–72 körül alkotta meg Verancsics két portréját, egyik a békeszerző tudós politikus egész életpályájának méltó összefoglalása, a másik egy bensőséges portré, mely az újabb kutatás szerint élő modell után készülhetett, valószínűleg Sebenicóban.¹³¹ Azonban már ezt megelőzően, egri püspök korában is két metszetet jelentetett meg Rota Verancsicsnak ajánlva.¹³² Majd Verancsicsnak köszönhetően tágabb baráti körének tagjait is megörökítette egy metszetsorozatban a Verancsics hívására 1573-ban Magyarországra érkező Rota.¹³³

Federigo Badoero, a velencei követ is megjelenik Verancsics kapcsolatai közt egy alkalmi levél erejéig. A nagy műveltségű bailo az Academia Veneziana és Domenico Venier köréhez tartozott és Verancsicsal minden bizonnyal annak egyik itáliai tartózkodása idején találkozhatott.¹³⁴

A mantovai származású Jacopo Strada, a korszak híres humanista műértője és egyben gyűjtője, a császári udvar sokoldalú építésze volt Ferdinánd és Miksa uralkodása alatt. Rudolf viszont már csak fiát, Octaviot foglalkoztatta, aminek következtében végül meg kellett válnia értékes gyűjteményétől, reneszánsz palotájától. Verancsics a császári udvarban ismerte meg. Noha egyetlen levelet ismerünk, melyet Verancsics hozzá címzett,¹³⁵ annak tartalma ugyanakkor meglehetősen izgalmas, ugyanis Hyeronimus Donzellinus, avagy Girolamo Donzellino, a korszak ismert velencei orvosdoktorának ügyét érinti. A különféle lázas betegségek ellen-

¹³⁰ BESSENYEI 2007, 23.

¹³¹ GYULAI 2008, 152–174.

¹³² A Bűnbánó Magdolna és a Krisztus sírbatétele metszeteiről: CENNERNÉ 1955, 157–163.

¹³³ Köztük Fejérvögy István veszprémi püspököt Mossóczy Zakariás püspök, jogtudóst, Bornemisza Pál váradi püspököt és Radéczy Isvánt is. GALAVICS 1990, 410–411.

¹³⁴ FELDMAN 1995.

¹³⁵ VERANCICS 1857–75, VII, 276.

szerét kereső Donzellinót ugyanis az orvosi társadalom is száműzte soraiból, mellett hogy többször is perbe fogták eretnokség vádjával, majd végül 1587-ben halálos ítéletet hoztak ellene és vízbefojtották.¹³⁶ Donzellino és testvére, Cornelio, akit vele együtt fogtak vád alá, tevékenysége rendkívüli mértékben foglalkoztatta a tudós közvéleményt, mi sem jellemzőbb, hiszen Verancsics is oldalakon át fejt ki nagyraértékelő véleményét Donzellino megnyilatkozásai, tudománya, műveltsége, invenciózus, szilárd eszméi kapcsán. A levélben természetesen nem maradhat el Strada rendkívüli tehetségének, műveltségének méltatása sem, amint az a már fentebb is elsorolt baráti levélváltásokból is következik, sejtetve, hogy érintkezésük valószínűleg személyes találkozásokban gyakoribb lehetett.¹³⁷

Szintén a Bécsre összpontosító értelmiségi elit tagja volt Singkmoser Márk birodalmi kancelláriai titkár, aki Verancsics alkalmi levelezőpartnerei között is feltűnik. Kapcsolatuk kezdete közös konstantinápolyi követségük idejére tehető, ahonnan Singkmoser görög kéziratos verseket gyűjtött és küldött Wolfgang Laziusnak. A görög nyelv iránti szenvedélyes érdeklődését tükrözi alighanem, hogy Dudith András neki ajánlotta egy görög Thuküdidész–kommentár fordításának előszavát.¹³⁸

Nicasius Ellebodiussal, a későbbi pozsonyi kör egyik meghatározó személyiségével, a 16. század egyik legkiválóbb Aristoteles–filológusával váltott levelek is maradtak fenn Verancsics kiadott művei között. A németalföldi származású tudós szövegkiadó, orvos, akárcsak Illicinus, szintén Oláh Miklós meghívására érkezett Magyarországra a nagyszombati iskola tanári posztjára 1558-ban, de már 1562-től Padovában élt, és a görög nyelv és grammatika oktatásának, valamint a filológiának szentelte idejét. Itt szánt időt Verancsics unokaöccsének, Faustusnak oktatására is, és ezen apropóból váltott levelet az akkor már esztergomi érsek Verancsicssal.¹³⁹ 1571-től ismét Magyarországon, Pozsonyban élt egészen haláláig a korábban Verancsics által támogatott és előbb váradi majd egri püspöki és királyi helytartói méltóságba emelkedő Radéczy István házában.¹⁴⁰

Nem maradhat említetlenül továbbá Mossóczy Zakariás nyitrai püspökhöz (aki egyébként igen jó viszonyban volt az említett Ellebodiusszal is), a jogtudós gyűjtőhöz és a szintén műgyűjtésben jeleskedő Bornemisza Pál püspökhöz való viszonya sem. Mossóczyt Verancsics is pártfogolta Oláh Miklós halála után, és nem kis szerepe volt annak karrierje támogatásában. Részben egyházi tisztségeik folytán, részben pedig közös érdeklődésük miatt is állandó kapcsolatban voltak, és a napi politikai ügyeken át verseik, gyűjteményük kérdéseit, tudós munkájuk min-

¹³⁶ SCHUTTE 1992, 238–243. valamint FINDLEN 1996, 285.

¹³⁷ DIRK 1998, 229–235.

¹³⁸ ALMÁSI 2005a, 35.

¹³⁹ VERANCICS 1857–75 X, 19–20.

¹⁴⁰ BARLAY 1976, 745. illetve KLANICZAY 1971, 25.

dennapjait is megosztották egymással. Ennek a dinamikus szellemi életnek pedig meghatározó módon Nagyszombat lett a tere, amely ekkor jelentős fejlődésen ment keresztül.¹⁴¹ Bornemisza fennmaradt hagyatéki összeírása,¹⁴² illetve Mossóczy szintén fennmaradt arckép- és könyvgyűjteménye¹⁴³ jelzi, mennyire lényeges volt ezen kapcsolatok fenntartásában és kapcsolati hálójuk működésében az azonos gesztusok és szokások nyelve, melyen át kapcsolódhattak egész Európa művelt elitjéhez. Ennek volt szerves része az a gyakorlat, melynek során maga Mossóczy is, de Radéczy és a Verancsics után esztergomi érseki székbe ülő Fejérkövy István is gyűjtötték főpap-barátaik és híres kortársaik portréit.¹⁴⁴ Hasonló, bár nagyobb ívű kezdeményezés volt ebben az időben Paolo Giovio által kortárs európai személyiségekről készült portrékat magába foglaló gyűjteménye. Giovioval egyébként maga Verancsics is jó kapcsolatokat ápolt, noha csupán két levél maradt fenn tőle a jeles történetíróhoz, de azokból sejthetőek a személyes találkozások is. Innen tudjuk meg, hogy Verancsics latinra fordította Giovio *Commentario de le cose di Turchi* címmel megjelent történeti munkáját,¹⁴⁵ egy másik levélben pedig jóval később, 1548-ban Giovio történeti munkája magyar vonatkozásainak tárgyi tévedéseit javítja ki nagyra értékelve ugyanakkor Giovio fáradozásait e téren.¹⁴⁶

Végül két olyan fiatalról szeretnék szót ejteni, akik akkor kezdték a pályájukat, amikor Verancsics már idős korában esztergomi érsekként biztatta és segítette felemelkedésüket. Egyikük a fentebb már portréja kapcsán említett Radéczy István, aki később egri püspöki székében követte Verancsicsot, és Pozsonyban híres humanista kör centruma lett ottani kertje és háza.¹⁴⁷ A fiatal Radéczyhoz szól Verancsics egyik meghatóan bensőséges levele az idős, tapasztalt férfi tanácsadó, segítő, bölcs hangján. A pályáját akkor kezdő ifjú váradi püspököt feladatában való

¹⁴¹ Ennek az átalakulásnak a gazdasági, társadalmi, szellemi aspektusait illetően is lásd: GRANASZTÓI 2004.

¹⁴² TAKÁTS 1902, 202–210.

¹⁴³ Magánkönyvtárának 1587-ben lejegyzett katalógusa főként görög és római klasszikusokat és történeti, természettudományi kiadványokat foglalt magába, összesen 952 bibliográfiai tételt. VARGA 1986.

¹⁴⁴ GALAVICS 1990, 407.

¹⁴⁵ Giovio *Commentario de le cose di Turchi* címmel megjelent történeti műve kapcsán Verancsics levelében közli, hogy azt latinra fordította a budai királyi udvar számára vö. VERANCICS 1857–75, VI, 29., majd kapcsolatuk egy időre megszakadt és következő fennmaradt levelében, 1548 májusában Velencéből útban Róma felé ír Giovionak magyar vonatkozású történeti munkái kapcsán, amelyeket örömmel üdvözöl, ugyanakkor egynémely adatát pontosítja is. vö. VERANCICS 1857–75, I, 178–226., valamint SULICA 1907, 131–133.

¹⁴⁶ BESSENYEI 2005, 121–129.

¹⁴⁷ RITOÓKNÉ 2002, 219–223.

helytállásra buzdítja, amikor az a magányos, zord erdélyi püspökségben mellőzöttségről panaszkodik.¹⁴⁸

Kuthassy János, akinek származásáról és ifjúkoráról igen keveset tudni, 1597 és 1601 között ült az esztergomi érseki széken.¹⁴⁹ Első biztos adat rá vonatkozóan Verancsics egyik 1572. december 2-án kelt levele, melyben Telegdi Miklósnak azt írja, hogy „Juvenis est non imperitus; et eo etiam peritiorem iudicamus, quod ipse fert gratissimam omnibus modestiam et morum honestatem.”¹⁵⁰ Tehát nagyon is reményteljesnek tartotta a Bécsben tanuló ifjút, s ezért is hívta fel Telegdi figyelmét rá, hogy a későbbiekben segítő figyelemmel kísérje sorsát. Karrierjének emelkedését jelezte, hogy 1593-ban győri püspök, majd 1596-ban kalocsai érsek, végül 1597-ben esztergomi érsek lett.¹⁵¹ Telegdi Miklós végrendelvényében egyébként kiváló szónoknak is nevezte Kuthassyt, akinek 1594-ben oratói nyomtatásban is megjelentek.¹⁵² Verancsicshoz fűződő kapcsolata valószínűleg mély hálával töltötte el a ranglétrán szépen emelkedő Kuthassyt. Ezt igazolja az is, hogy valamikor 1569 és 1573 között Verancsicsot már esztergomi érseknek címezve egy költeményt ajánlott neki, melyben magát Verancsics támogatójának (alumnus) nevezte.¹⁵³ Bár Verancsics már nem érthette meg, de a fiatalon oly reményteljes Kuthassy később valóban az ő örökébe lépett.

Összegzés

Amint a bevezetőben is kiemelttem, a humanisták műveinek megismerése, hazai és nemzetközi jelentőségük és kapcsolataik feltérképezése után mára a figyelem az egyéni életvitelre, stratégiákra, döntésekre, a személyes cselekedetek mozgatórugóira helyeződött. Noha a források sok esetben nem adnak választ kérdéseinkre, a humanisták által művelt egyik legkedveltebb műfaj, az episztolairás¹⁵⁴ termékein, az abban megjelenő egyetemesen használt antik utalásrendszeren, a közös ízlés-világ és igényesség által teremtett formai kereteken is átszűrődik a személyiség

¹⁴⁸ „Quibus cum iam ego ab annis ferme XL navo operam, reverendissima dominatio Verstra, mi Radeti, quae nunc incipit, capessat partes sibi a Principe impositas, nec Divinae vocationi desit, quae est, ut patriae casus atque pericula sublevare pergat, neque desistat, antequam ad senium accesserit.” VERANCICS 1857–75 X, 245–247.

¹⁴⁹ FAZEKAS 2003, 269.

¹⁵⁰ VERANCICS 1857–75, XI, 167.

¹⁵¹ KOLLÁNYI 1900, 178.

¹⁵² KOLLÁNYI 1900, 179. Vö. *Oratio habita in Comitibus Ratisbonensibus a Reverendissimo Episcopo Tauricensi. (sic). Die XXVIII. Junii M. D. XCIII. All' illustrissimo et Reverendissimo Sig. et patron. mio colendissimo Il Signor Cardinal Farnese. In Urbeveteri (sic) Apud Antonium Colaldum. 1594. Permissu Superiorum.* RMK III/2. 4810.

¹⁵³ PLE AEV cs. 1. pag. 123.

¹⁵⁴ Legújabbban a humanista levélírás sajátosságairól és forrásként való sokoldalú hasznosíthatóságáról: DRESKA 2008, 329–339.

ereje, a levélíró önálló döntései, szándékai, gondolkodásmódja. Mindez pedig lehetővé teszi egy–egy személyiség közelbe hozását, szorosabb megismerését. A 16. század végének Magyarországára már a kései humanista nemzedékek változó viszonyai között, a korábbi keretek bomlása közepette látszólag nagyobb szabadsággal alakított élettörténeteit állítja elének. Itthon az önálló magyar királyi udvar megszűnésével és az annak utódaiként létrejött központok, a korabeli kulturális életet meghatározó fejedelmi, főúri, főpapi udvarok, decentralizálódásával lassan eltűntek az egységes humanista körök. Azonban nem tűnt el az országot behálózó humanisták kapcsolatrendszer, melyen keresztül elnyerhető volt az előmenetel, ismertté válhatott a tudományos közbeszéd, kifejtethető volt a politikai propaganda, és ápolható volt a személyi kapcsolatok megannyi aspektusa. A fentiekben vázolt kapcsolatok jól illusztrálják annak a laza, tág körnek a működését, amelyen keresztül Verancsics kapcsolódott szellemi–lelki barátaihoz és a korabeli tudós közélethez. Számos e körhöz tartozó személyt követségei, hivatalos útjai során ismert meg, másokkal pedig az esztergomi érsekség ideiglenes székhelyén, nagyszombati érseki rezidenciáján vagy a bécsi udvarnál tartózkodva került kapcsolatba. Az őt egész életén át elkísítő rokonai és baráti kapcsolatain kívül ezek a laza, alkalmi ismeretségek, melyek gyakran csak rövid ideig fennálló kapcsolatot sejtetnek, azonban lehetőséget adtak más, tágabb körhöz való kapcsolódásra is, mint Mossóczy Zakariással és Radéczyval való barátsága mely a pozsonyi Radéczy–körhöz közelítette. Az egymást átszövő kapcsolatok hálóját a kölcsönös szívességek kérésén és figyelemességeken keresztül működött, de elsőrendű fontossággal bírt az egyéni műveltség és erkölcsi–emberi tartás a bebocsáttatáshoz. A másik fél dicsérete, munkáinak értékelése egyszerre volt gesztus és ösztönző erő, a „rangsor” megállapításának eszköze is. A Pozsonyban vagy Gyulafehérváron koncentrálódó értelmiségi körök csakúgy, mint a korszak más európai országaiban működők, közös nyelvet beszéltek. E nyelv a kölcsönös gesztusgyakorlás, ajándékok (kuriózumnak számító ételek, italok, gyümölcsök, de ékszerek, lakberendezési tárgyak, könyvek, kéziratok, térképek stb.) küldésének, olykor a másik fél egészségi–lelki állapota iránti érdeklődésnek, patronálásnak, közbenjárásnak, hírek küldésének–vételének, saját szerzemények (fordítások, kommentárok, önálló munkák, költemények) megvitatásának, felolvasásának és ajánlásának, meghívásoknak, reprezentatív portrék készítésének, művészeti és irodalmi alkotások támogatásának és gyűjtésének egymást átszövő elemeiből épült fel. A nagy távolságok (és ez az egész Európára kiterjedő *respublica litteraria* esetében különösen igaz) okán pedig ennek a nyelvnek a gyakorlására leginkább a levelezés mutatkozott alkalmasnak. E sokszorosán összetett funkcionális elvárásokat azonban a levelezés csak olyan módon tudta beteljesíteni, hogy klasszikusnak tekintett humanista jellege, témái átalakultak és sokrétűvé váltak megtartva azonban az antikvitásból vett irodalmi, mitológiai, művészeti utalásrendszerek formáit.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- AMK = Archív Mesta Košice (Kassa Város Levéltára)
 H III/2. mac. = Liber civitatis minor (Kassa város jegyzőkönyvei)
 PLE = Prímási Levéltár, Esztergom
 AEV = Archivum Ecclesiasticum Vetus

BIBLIOGRÁFIA

- ADAMSKA – MOSTERT 2004
The Development of the Literate Mentalities in East Central Europe, ed. ADAMSKA Adda–MOSTERT Marco, Turnhout, Brepols, 2004.
- ALMÁSI 2005a
 ALMÁSI Gábor: A respublica litteraria és a császári udvar a 16. század második felében, *Aetas* 2005. 5–37.
- ALMÁSI 2005b
 ALMÁSI Gábor: Két magyarországi humanista a császári udvar szolgálatában a 16. században: Dudith András és Zsámboky János, *Századok* 139. (2005) 889–1168.
- ALMÁSI 2006
 ALMÁSI Gábor: Variációk az értelmiségi útkeresés témájára a 16. században: Forgách Ferenc és társai, *Századok* 140. (2006) 1405–1440.
- ALMÁSI 2007
 ALMÁSI Gábor: Az Oláh Miklós elleni gyűlöletről: Szélsőséges nemzeti-társadalmi előítéletek humanista körökben. In: *Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára*. Szerk. ERDÉLYI Gabriella – TUSOR Péter, Budapest, 2007, (*Történelmi Szemle* 2007/2. CD-ROM melléklet), 584–615.
- ÁCS 1999
 ÁCS Pál: Irodalom és kultúra a reformáció századában. *Vigilia* 56. 1999. 360–374.
- ÁCS 2005
 ÁCS Pál: *Illicino Pietro*. In: Magyar Művelődéstörténeti Lexikon IV. Főszerk. KÖSZEGHY Péter, Budapest, Balassi Kiadó, 2005. 276.
- BARTA 1988
 BARTA Gábor: Egy sikertelen humanista a 16. században. In: *Az értelmiség Magyarországon a 16–17. században*. Szerk. ZOMBORI István. Szeged, Csongrád Megyei Múzeumi Igazgatóság, 1988. 61–76.
- BARLAY Ö. 1976
 BARLAY Ö. Szabolcs: Radéczy püspök híres hárfája, Egy négyszáz évvel ezelőtti irodalmi kör. *Vigilia* 41. 1976. 744–748.

BESSENYEI 2005

BESSENYEI József: Antonio Veranzio e le sue opere storiografiche. In: *L'Umanesimo Latino in Ungheria. Atti del Convegno Internazionale di Studi, Budapest, 18 apr. 2005.* A. PAPO–G. NEMETH PAPO (ed.), Budapest, Istituto Italiano–Fondazione Cassamarca Di Treviso, 2005. 121–129.

BESSENYEI 2006

BESSENYEI József: A Vatikáni Könyvtár Ottoboni gyűjteményének Ottob. Lat. 2746 jelzetű kódexe. *Lymbus* 2006. 317–329.

BESSENYEI 2007

BESSENYEI József: *Menekültek: A kereskedelem helyzete Magyarországon 1526 után, Bornemissza Tamás és a budai menekültek működésének tükrében.* Miskolc – Budapest, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2007.

BIRNBAUM 1986

BIRNBAUM Marianna D.: *Humanists in a shattered world: Croatian and Hungarian Latinity in the Sixteenth century,*(UCLA Slavic Studies 15.) Ohio, COLUMBUS, 1986.

BITSKEY 1978

BITSKEY István: *Hitviták tüzeiben,* Budapest, GONDOLAT, 1978.

BORSA – HERVAY – HOLL – KÄFER – KELECSÉNYI 1971

BORSA Gedeon – HERVAY Ferenc – HOLL Béla – KÄFER István – KELECSÉNYI Ákos: *Régi magyarországi nyomtatványok 1473–1600,* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971.

CENNERNÉ WILHELMB 1955

CENNERNÉ WILHELMB Gizella: Martino Rota magyar arcképei. *Folia Archeologica* 1955. 157–163.

COURTENAY 1999

COURTENAY, William J.: *Parisian scholars in the Early Fourteenth Century: A Social Portrait,* Cambridge, Cambridge University Press, 1999.

D'AMICO 1983

D'AMICO, John F.: *Renaissance Humanism in Papal Rome: Humanists and Churchmen on the Eve of the Reformation,* Baltimore, John Hopkins University press, 1983.

DIENES 2001

DIENES Dénes: *Keresztúri Bíró Pál (1594?–1655),* Sárospatak, 2001. 65.

DIRK 1998

DIRK Jacob: The Case for Jacopo Strada as an Imperial Architect Private. In: *Rudolph II., Prague and the World.* Ed.: Konečný, L., Praga, 1998. 229–235.

DRESKA 2008

DRESKA Gábor: Bakócz Tamás, a levélíró. In: *Redite ad cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére*. Szerk: KRÁSZ Lilla – OBORNI Teréz, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2008. 329–339.

EUBEL 1923

EUBEL, Conradus – VAN GULIK, Guilelmus: *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi: sive summorum pontificum S. R. E. cardinalium ecclesiarum antistitum series, Saeculum XVI ab anno 1503 complectens quod cum Societatis Goerresianae subsidio*, Regensberg, Monasterii Münster, 1923.

FAZEKAS 2003

FAZEKAS István: Kutassy János. In: *Esztergomi érsekek 1001–2003*, Szerk. BEKE Margit, Budapest, Szent István Társulat, 2003. 269–275.

FELDMAN 1995

FELDMAN Martha: *City Culture and the Madrigal at Venice*, California, University of California Press, 1995.

FINDLEN 1996

FINDLEN, Paula: *Possessing Nature. Museums, Collecting and Scientific Culture in early modern Italy*. University of California, Berkeley, 1996.

FRANKL 1873

FRANKL Vilmos: *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században*. Budapest, MTA, Értékezesek a történelmi tudományok köréből II., 1873.

FRAKNÓI 1876

FRAKNÓI Vilmos: Huszár Gál Óvárt, Kassán és Komáromban. *Századok* 10. 1876. 22–35.

FUREY 2006

FUREY, Constance M.: *Erasmus, Contarini and the Religious Republic of Letters*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006.

GALAVICS 1990

GALAVICS Géza: Személyiség és reneszánsz portré, Ismeretlen magyarországi humanista–portré: Mossóczy Zakariás arcképe. In: *Collectanea Tiburtiana–Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére*. Szeged, 1990. 401–418.

GÁL-MLAKÁR 2007

GÁL-MLAKÁR Zsófia: Adatok Verancsics Antal udvarához, *Fons* 2. 2007. 279–337.

GÉCZI 1994

GÉCZI János: *Vár Ucca tizenhét negyedévkönyv: Verancsics Faustus 1551–1617*. Veszprém, Művészetek Háza, 1994/3.

GUITMAN 2006

GUITMAN Barnabás: Stöckel Lénárd és a bártfai reformáció fénykora. In: *Tanulmányok évszázadok történelméből*. Szerk. J. ÚJVÁRY Zsuzsanna, a szerkesztésben közrem. FORGÓ András és ILLIK Péter. Piliscsaba, PPKE BTK, (Pázmány történelmi műhely, 2.) 2006. 73–90.

GRANASZTÓI 2004

GRANASZTÓI György: *A barokk győzelme Nagyszombatban, Tér és társadalom 1579–1711*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004.

GYULAI 2008

GYULAI Éva: Egy közép-európai tudós portréjához: Verancsics-ikonográfia. In: *Parasztok és polgárok. Történeti tanulmányok Tóth Zoltán tiszteletére*. Szerk.: POZSGAI Péter – CZOCH Gábor – HORVÁTH Gergely Krisztián. Korall, Budapest, 2008. 152–174.

JAKÓ 1997

JAKÓ Zsigmond: Csáki Mihály (1492–1572) erdélyi kancellár származásáról. In: *Társadalom, egyház, művelődés: Tanulmányok Erdély történelméhez*, Budapest, METEM, 1997. 91–96.

JUHÁSZ 1935

JUHÁSZ Kálmán: *A csanádi püspökség története (1552–1608)*, Makó, 1935.

KAZAI 1974

KAZAI Magdolna: A Monumentum Ancyrantum felfedezésének történetéhez. *Antik Tanulmányok* 1974. 259–264.

KLANICZAY 1971

KLANICZAY Tibor: Nicasius Ellebodius és poétikája. *Irodalomtörténeti Közlemények* 75. 1971. 24–34.

KOLLÁNYI 1895

KOLLÁNYI Ferenc: Illicini Péter. *Századok* 28. 1895.

KOLLÁNYI 1900

KOLLÁNYI Ferenc: *Esztergomi kanonokok 1100–1900*. Esztergom, 1900.

KOTARSKI

KOTARSKI Edmund: *Andrzej Trzeciński Młodszy*, Wirtualna Biblioteka Literatury Polskiej. <http://univ.gda.pl/~literat/autors/trzecie.htm>

KOVÁCS 1992

KOVÁCS András: Humanista epigráfusok adalékai Gyulafehérvár közép- és koraújkori helyrajzához. In: *Szamosközy István, Analecta Lapidum. 1593. Inscriptiones Romanae. 1598*. Sajtó alá rendezte: BALÁZS Mihály – MONOK István. Bev. tanulmányok: BÄRBULESCU Mihail és KOVÁCS András. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 33). JATE Kiadó, Szeged, 1992.

KOVÁCS 2003

KOVÁCS András: *Késő reneszánsz építészet Erdélyben 1541–1720*. Kolozsvár–Budapest, POLIS, 2003.

KOVÁCS 2007

KOVÁCS András: *Épületek emlékezete: nevezetes épületek Erdélyben*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2007.

KÓNYA 2006

KÓNYA Péter: Bocatius János, a Bocskai-párti kassai bíró. In: „Frigy és békesség legyen”: *A bécsi és a zsitvatoroki béke. A Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója*, Szerk. PAPP K.–JENEY-TÓTH A. Debrecen, 2006.

LE GOFF 1957

LE GOFF : Jacques, *Les intellectuels au Moyen Age*, Paris, Seuil, 1957.

MARTINES 1963

MARTINES, Lauro: *The Social World of the Florentine Humanists 1390–1460*, Princeton, Princeton University Press, 1963.

MÁLYUSZ 2007

MÁLYUSZ Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest, Műszaki Kiadó, 2007.

NIEBUHR 1983

NIEBUHR, Hermann: *Zur Sozialgeschichte der marburger Professoren 1653–1806*, Darmstadt–Marburg, Hessische Hist. Kommission, 1983.

PAVIČIĆ 2004

Antun Vrančić: *Znameniti šibenski humanist*, Izložbom se obilježava 500. Obljetnica rođenja Antuna Vrančića, A prigodom proslave međunarodnog dana muzeja, ed.: PAVIČIĆ T., Svibanj, MUZEJ GRADA ŠIBENIKA, 2004.

PÉTER 2006

PÉTER Katalin: Tolerancia és intolerancia a 16. századi Magyarországon. *Egyháztörténeti Szemle* 2. 2006. 82–83.

PLIHÁL 2001

PLIHÁL Katalin: Erdély térképi forrásai a 16. században. In: *Honterus–Emlékkönyv*, Budapest, OSZK – Osiris Kiadó, 2001.

REINSBERG-DURINGSFELD 1856

REINSBERG-DURINGSFELD, Baron de: Les auteurs dalmates et leurs ouvrages. Esquisse bibliographique. In: *Bulletin du Bibliophile Belge XII*, Sd. SCHELER, August, Bruxelles, 1856.

RITOÓKNÉ 2002

RITOÓKNÉ Szalay Ágnes: Hortus Musarum: egy irodalmi társaság emlékei. In: RITOÓKNÉ Szalay Ágnes: „*Nympha super ripam Danubii*”, *Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*. Budapest, Balassi Kiadó, 2002. 219–223.

R. VÁRKONYI 2006

R. VÁRKONYI Ágnes: A Bocskai–szabadságharc nemzetközi háttere. In: *Frigy és békesség legyen...”: A bécsi és a zsitvatoroki béke. A Bocskai–szabadságharc 400. évfordulója*, Szerk. PAPP Klára–JENEY-TÓTH Annamária. Debrecen, DE–Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat, 2006. 21–38.

SCHUTTE 1992

SCHUTTE, A. Jacobson: Donzellini Girolamo. In: *Dizionario biografico degli italiani. 41*. Istituto della Enciclopedia italiana, Roma, 1992. 238–243.

SEBŐK 2005

Republic of letters, Humanism, Humanities: Selected papers of the workshop held at the Collegium Budapest in cooperation with NIAS between Nov. 25-28, 1999., ed. Marcell SEBŐK, Budapest, Collegium Budapest Institute for Advanced Study, 2005.

SIKLÓSSY 1918

SIKLÓSSY László: Verancsics Antal mint műpártoló. *Budapesti Szemle*, 1918. 394–420.

SÖRÖS 1898

SÖRÖS Pongrác: *Verancsics Antal élete*. Esztergom, 1898.

SÖRÖS 1916

SÖRÖS Pongrác: Statileo János életéhez. In: *A Pannonhalmi Főapátsági Főiskola Évkönyve az 1915–16-iki tanévre*. Pannonhalma, Pannonhalmi Bencés Főapátság, 1916. 3–56.

SULICA 1907

SULICA Szilárd: *Adalékok Jovius „Historiarum sui temporis” magyar vonatkozásainak forrásaihoz*. Budapest, 1907.

SZABOLCSI 1970

SZABOLCSI József: Az 1539–41.-ik évi rendi mozgalom, *Századok* 2. 1970.

SZABÓ – HELLEBRANDT 1896

SZABÓ Károly – HELLEBRANDT Árpád: *Magyar szerzőktől külföldön 1480–1711. megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok*, Budapest, 1896.

SZCZUCKI 1980

SZCZUCKI, Lech: *Két XVI. századi eretnek gondolkodó: Jacobus Palaeologus és Christian Francken*, ford. VARSÁNYI István – SCHULEK Tibor, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980.

SZILÁDY 1883

Régi Magyar Költők Tára IV: XVI. századbeli magyar költők művei 1540–1575, 3. kiad. SZILÁDY Áron. Budapest, 1883.

TAKÁTS 1902

TAKÁTS Sándor: Abstemius (Bornemissza) Pál püspök végrendelete. *Archeológiai Értesítő* 22. 1902. 202–210.

TÓTH 2001

TÓTH István: A gyulafehérvári latin nyelvű humanista költészet alapvonalairól. *Irodalomtörténeti Közlemények* 1–2. 2001. 3–28.

TÓTH 2003

TÓTH Péter: *A lengyel királyi kancellária Libri Legationum sorozatának magyar vonatkozású iratai 1526–1541*, II., Közreadja: TÓTH Péter. Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, 2003.

VARGA 1986

VARGA András: *Magyarországi magánkönyvtárak I. 1533–1627*. Sajtó alá rendezte: VARGA András, Budapest – Szeged, MTA Könyvtára, 1986.

VEKOV 1998

VEKOV Károly: Az erdélyi reneszánsz és a mátyási modell. *Korunk*, 5. 1998. 12–25.

VERESS 1896

VERESS Endre: *Izabella királyné, 1519–1559*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1901. 55.

VERESS 1915

VERESS Endre: *Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium*, Kolozsvár – Budapest, 1915.

VERESS 1941

VERESS Endre: *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyvei és iratai, 1221–1864*. Budapest, MTA, 1941.

VIDA 1988

„Szerelmes Orsikám...” *A Nádasdyak és Szegedi Körös Gáspár levelezése*. Vál., gond., jegyz.: VIDA Tivadar. Budapest, Szépirodalmi, 1988.

ZEMAN 2003

ZEMAN László: Egy fejezet a hazai humanizmus filológiai vizsgálatából. In: Uő.: *Gymnasiológia. Az eperjesi kollégium és áthagyományozódásai*, Somorja – Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, 2003. 37–55.

ZOVÁNYI 1977

ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Budapest, Református Zsinati Iroda, 1977.

WISŁOCKI 1878

WISŁOCKI, Władysław: *Epistolarum libros Andreae Zebrzydowski 1546–1553*. Acta Historica Res gestas Poloniae illustrantia. Tomus I. Kiad.: WISŁOCKI, Władysław, Krakowie, 1878.

VERANCSICS 1857–75

Verancsics Antal összes munkái 1–12. (Monumenta Hungariae Historica, Scriptorum II–XIII.), közli SZALAY László–WENZEL Gusztáv, Pest, 1857–1875.